

Володимир Січинський

УКРАЇНА І СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКИЙ ПРОСТІР*

Геополітичне положення України, як найбільшої країни в області Чорного моря, природно спрямовувало господарські, політичні та культурні інтереси цієї країни в бік Чорного моря і Середземноморської області.

Україна, що в своїх етнографічних межах займає майже 1.000.000 кв. км., з 42 мільйонів українського народу, має природну межу північного побережжя Чорного моря, від устя Дунаю по Кавказ, довжиною 1.800 км. З усіх країн Східної Європи, Україна єдина, що має такий широкий доступ до Чорного моря, а тим самим найбільше зв'язана з Середземним морем. Коли рахувати населення басейну Чорного моря на 140 мільйонів, то на українців припадає 34 %.

Тектонічна основа і морфологічні особливості України, не тільки відрізняють її від суміжних земель, але становлять самостійну географічну цілість, зі своїми особливостями і специфікаціями. На це звернув увагу ще перший дослідник краєзнавства України, французький інженер Ле Вассер де Боплян перш[ої] пол[овини] XVII ст.¹, та новітня школа антропо-географів, на чолі з Елізе Реклю. Особливості гідрографії та річної системи, що в старі часи служили головним засобом комунікації, також недвозначно вказують на залежність української території від Чорного моря. Більшість річок України вливаються до Чорного моря і з тих майже всі починаються і кінчаються на українській території. Хоч більшість рік не упорядкована, все-таки довжина судноплавних рік України становить коло 6.000 км. Закінчуються вони такими важливими морськими пристанями, як Акерман (Білгород), Одеса, Миколаїв, Херсон, Таганрог, Ростов. Крім того, є важливі пристані на Криму – Севастополь, Євпаторія, Керч; на Озівському морі Маріуполь, Бердянськ; при Кавказькому побережжі Новоросійськ і Туапсе. Ця річна система і морські пристані становлять

* Вперше опубліковано італійською мовою: *L'Ucraina e il mondo Mediterraneo*, Europa 10–11 (Roma 1951). Українською мовою вперше опубліковано в газеті Свобода, № 26, 27, 29, 30 (Нью-Йорк 1952). Рецензії на цю працю: *Європейський рух*, Наш Клич (Буенос Айрес 1952, 6 березня); *Європейський рух*, Новий шлях (Вінніпег 1952, 12 лютого); *European Movement*, The Ukrainian Bulletin (UCCA) (1952, 15.III) 3. – Д.Г.

¹ Гл.: V. Sichinsky, *A French Description of Ukraine 300 years ago*, The Ukrainian Quarterly, no 1 (New York 1950).

найважливіші артерії для спровадження збіжжя, дерева, сільськогосподарських продуктів і найважливіших підземних багатств України: вугілля, антрациту, залізної руди, мангану і нафти.

Вже передісторичні часи вказують на цей природний зв'язок української території з півднем. Особливе значіння мала так звана Трипільська культура, що датується в Україні кінцем неоліту. Вона характеризується високим рівнем культури осілої хліборобської людности і досконало виробленим посудом з прекрасною мальованою орнаментикою. Знахідки цієї культури тягнуться від Кубані (Тамані) до басейну Дністра, а найбільше їх на берегах середнього Дніпра, також на південно-західному Поділлі та Галичині. Далі, місця Трипільської культури констатовані на Буковині, Румунії, долішній Австрії, північній Греції та Егейських островах. Це дало привід найповажнішим дослідникам назвати цю культуру Передмікейською чи Передегейською, себто попередницею великої егейської (передгрецької) культури.

З найстарших історичних часів маємо звістки про зв'язки Чорного моря (Pontus Euxinus) з Єгиптом, Малою Азією (гетітами) і фінікійцями. Та найбільше відомостей *історичних*, археологічних, епіграфічних є про добу грецьких колоній на українському побережжі, починаючи вже з VII стол. до Хр. Спочатку були це, як відомо, торговельні стрічі способом факторії, згодом були засновані великі торговельні міста, як Кілія в усті Дунаю, Тіра в усті Дністра, Ольвія в усті Бога, Херсонес коло сучасн[ого] Севастополя, Теодосія, Пантикапея – сучасн[а] Керч, Фанагорія напроти Керчі, Тамань, Танаїс коло сучасн[ого] Ростова на Дону, Горгілія і багато інших.

Головними товарами вивозу з української території було збіжжя, худоба, лій, вовна, футра, мед, віск, риба, в обмін на грецькі вироби – вино, оливу, матерії, металеві й керамічні вироби. Найстарші і найсильніші торговельні й мистецькі течії приходили з Йонського побережжя Малої Азії з таких осередків, як Мілет, Прієна, Гераклема і лише починаючи з V ст. до Хр. з'являлися зразки атенські. Головні ж осередки, як Ольвія, Херсонес, Пантикапея, все були під переважаючими впливами йонськими. Знайдені фундаменти оборонних мурів міст, житлових домів, гробівців, уламків різьб та різних виробів міст Причорномор'я – вказують на місцевих мистців. Ця відмінність помітна навіть в чисто-технічних засобах. Наприклад, уживання склепінчастого перекриття при допомозі клинуватого каміння не знаного в корінній Греції, але відомого в Александрії.

Грецькі, античні впливи, розходилися далеко на північ, до цілої середньої України. Нарід, що тоді заселював ціле Придніпров'я, за грецькими

джерелами, звичайно називають скитами, хоч фактично тут були різні народи і племена. Щодо походження самих скитів та їх мистецтва, то найбільш переконуючі є доводи проф. Осовського, який вказує на Кавказ, також висновки проф. Ростовцева про спорідненість з гетитами. Про це особливо наочно говорять знахідки на Тамані (Кубані) тоді, як в західній Україні помітні також західно-південні впливи, близькі до Гальштадської культури й кельтського латену.

I–IV стол. по Хр. вздовж північного побережжя Озівського моря (“Меотіда”) утворилася сильна етнічна організація Роксолян, чи Алян, що в Україні дотримали свою назву, як назву автохтонну, навіть у XVII стол. роксоляни або “білі аляни”, зазначені на мапі грецького географа Птолемея II ст. по Хр. Роксоляни в століттях I–IV заселяли головню побережжя Озівського моря, хоч в II стол. досягали долішнього Дунаю². Роксоляни-альяни знов таки мали зв’язок з державними і культурними утворами північного побережжя Чорного моря геленістичної і римської доби. Тут в I–II ст. утворилася Понтійська держава і згодом нова Понтійсько-Кимерійська держава (з 196 р.), що тримали в своїх руках головний доступ з Чорного до Озівського морів через Керченську протоку. В новіші часи цим шляхом приходили також культурні впливи римські. Інший шлях римських впливів на північно-західну Україну йшов, завдяки стрічі римської імперії з Дакією, шляхом через Карпати і Покутсько-Бесарабську рівнину. До проблеми цих зв’язків відносяться також новіші досліді автора архаїчних типів сільських хат у Карпатах, що нав’язують до типу етрусських домів³.

Безсумнівно, що Понтійський державний і культурний осередок мав вплив також на зародження Київської держави. Між іншим і державний знак Київської держави часів Володимира і його нащадків – так званий тризуб – генетично зв’язаний з монетою з Прієни (М[ала] Азія) IV–III ст. до Хр., та знаками на монетах Понтійської держави II–III стол. по Хр.

Коли хвиля кочевничих народів перейшла через північне Причорномор’я, то руїна не була остаточна, так, що в тих давніх “грецьких” містах далі залишалися культурні надбання і давні зв’язки з півднем. Власне ті самі міста, з геленістичним світоглядом, дали відповідний ґрунт для поширення християнства. Змінився одначе: етнічний склад міст, грецький елемент послаб, а зусилився автохтонний елемент, що напливав з

² Гл. розвідку автора *Назва України*, Авгсбург 1948 і *огляд Картографії України* в збірнику “Українське Краєзнавство”, Прага 1944, т. I, с. 27–50.

³ В. Січинський, *Етрусський дім і гуцульський “осередок”*, Pamiętnik II Zjazdu Słowiańskich Geografów i Etnografów w Polsce w r. 1927, t. II, Kraków 1930.

Півночі. За останніми дослідженнями виходить, що християнство починає тут поширюватися вже в III стол., а в Херсонесі було відоме слов'янське письмо ще до приходу св. Кирила і Методія (проф. І. Огієнко). Велика кількість пам'яток старохристиянського будівництва, починаючи з IV стол., також дає багатий метаріал про зв'язки з найстаршими осередками християнства Малої Азії і Сирії.

В Херсонесі, де констатовано коло 30 старохристиянських будов, виробився оригінальний тип церков центрального заложення у вигляді рівнораменного хреста. Згодом цей тип поширився на Україні в мурованому і дерев'яному будівництві, особливо в добу розцвіту XVII–XVIII століть⁴. Проф. J. Strzygowski вважає, що саме Україну треба вважати джерелом цього центрального типу будов. Крім того, на Причорномор'ї повстав тип округлих будов (ротонд) і посередній тип поміж центральною і базилікальною будовою, що згодом стали відомі в Київській державі X–XIII стол.⁵ Саме за посередництва старохристиянських осередків північного Причорномор'я, поширювалося християнство на північ, передовсім на Призов'я, як це свідчать найновіші розкопки церковних будов та інших пам'яток на Дону, VII–X стол.

Виключне значіння мав також Таманський півострів (на Кубані), де згодом повстало потужне князівство Тмуторокань, зване у греків, як “Меотська Русь”, а у візантійців “Таматарха”, себто “Понтійська земля” (за О. Соболевським). Саме тут на півдні України, як це вперше помітив проф. М. Грушевський, треба шукати початків “Руси” і “Варяжських Дружин”. Натомість так звана норманська теорія, спеціально нав'язувана російською історіографією, не має підстав ні в джерелах історично-документальних, ні археологічних, ні літературних. Залишається незаперечним фактом, що на Україні зовсім нема таких монументальних пам'яток та інших поважніших пам'яток матеріальної культури, котрі б свідчили про більші зв'язки української території з Скандинавією. З другого боку, є величезна кількість пам'яток архітектурних, малярських і прикладного мистецтва, що свідчать про широку хвилю зносин і зв'язків з Півднем – Малою Азією, Сирією, Закавказзям і Балканом.

Власне ціла історія і пам'ятки духової і матеріальної культури Київської Держави X–XIII стол. блискуче доводять цю господарську і політичну спрямованість до Середземноморського простору. Коли навіть взяти на увагу відомі морські походи київських князів IX, X стол. на Візантію і

⁴ В. Січинський, *Архітектура старокнязівської доби: (X–XIII ст.)*, Прага 1926.

⁵ В. Січинський, *Українське дерев'яне будівництво і різьба*, Л. 1936.

зокрема Царгород, то вони велися головню з метою вибороти від сторожа Дарданелів і Босфору кращих торговельних умов і легшого доступу до області Середземного моря. Те саме значіння мали і морські походи на Крим, Малу Азію і Каспій. Оскільки Київська держава надавала значіння морським шляхам, свідчать відомості, що підчас морських походів брало участь від 200–500 бойових човнів з обслугою від 4–10 тисяч вояків. І коли через Чорноморські степи все більше натискали кочовники та вкінці відрізали Київську державу від Чорного моря, то прийшов підупад сили і засобів київських князів.

Перші зразки духової та матеріальної культури Київської Держави зовсім виразно вказують на геленістичну спадщину і загалом південні зв'язки. Херсонес, Ольвія, Пантикапея та інші причорноморські осередки були саме тим джерелом, звідки приходила писемність, церковний устрій, ремісничо-мистецькі вироби, словом ціла основа державного життя. Коли ходить про точніше окреслення цих господарських і виробничих зв'язків, то виявляється, що вони в найменшій мірі йшли безпосередньо з Царгороду. Знову таки, дотеперішні шабльонові твердження про виключне значіння Царгороду, основані на легендарних записах літописців та поверховому знайомстві з самими пам'ятками. Звичайно, Київські літописи, з мотивів престижових і господарських, старалися підкреслити взорованість Києва на столицю Візантії – Царгород. Але в дійсності сильніші культурні й господарські течії лучили Київ з Кримом, Приозів'ям, Таманею, а звідтам з Малою Азією і Закавказзям. Далі, чимале значіння мали зв'язки з Балканом за посередництвом Болгарії і згодом інших південних слов'ян.

Починаючи з кінця XI стол., особливо у добу Галицько-Волинської держави, досить сильні впливи були романські. Але і ці романські течії виразно південні, головню з Льомбардії, як це свідчать пам'ятки архітектури Галича, Володимира на Волині й навіть північного Холму. Ці романські течії йшли головню Дунайською торговельною дорогою, з такими центрами, як Пресбург, Регенсбург, також Зальцбург і Авсбург.

Сухопутній шлях, що лучив Україну з Адрійським морем та північно-східною Італією, набув особливого значіння, коли напади кочовників з сходу і татарська навала пол. XIII стол. цілком одрізали українські землі від Чорного моря. Це була найбільша катастрофа для України, що тривала 4 століття. Доступ до Чорного моря Литовської держави в половині XIV стол. був короткотривалий і не мав особливого значіння для цілої української території. Так само короткий час розвивалися генуезькі

торговельні осередки на Криму і північно-західному Причорномор'ї, з центром в Каффі (кол. Теодозія), що була знищена турками в 1454 р. й остаточно ними опанована в 1475 р. Все-таки генуезькі торговельні осередки сягали в глибину водних шляхів України, особливо по Дністру, з такими містами, як Білгород (Акерман), Бендери, Сороки і знаменита твердиня Хотин (у Покутсько-Бесарабській брамі).

Україна позбавлена свого державного центру в століттях XIV–XVI, не втратила однак сильного культурного та організаційного змісту. Одрізнена від Чорного моря і позбавлена візантійських джерел, з занепадом Візантійської імперії, шукала зв'язків на Заході і головно Південному заході. В XIV–XV стол. зусиллюються зносини з слов'янським Балканом, що вплинуло на книжну мову, графіку письма і мініатюрне малярство українських рукописів. В архітектурі приходять зразки Далматійського побережжя, про що свідчить церква св. Миколи у Львові з поч. XIV ст.

Другим джерелом стає о. Атос в Греції, де були київські черці й звідки приходили течії так званого Візантійського ренесансу в церковному житті, літургичних приписах, співах, іконописному малярстві та архітектурі. Зразки церков, т. зв. “Триконх” атонського типу, відомі на Буковині, Поділлі, Галичині, навіть далеко на північному заході на польському пограниччю, як Сокаль і Замость. Особливу роллю в цьому будівництві відіграли Братства (церковно-культурні і ремісничі організації), що також плекали зв'язки з південно-балканським православним світом.

Ренесансове мистецтво, що було відоме в західній Україні вже в перших роках XVI стол., прийшло до українського церковного будівництва скорше, ніж до польського, римо-католицького. Серед великої кількості італійських майстрів у Львові та інших містах західної України, найбільше походило з Венеції і Падуї, також Сієни, Феррари, Больонії, Риму і Тесинського кантону Швейцарії. Зв'язки з Римом особливо поглибилися з заведенням унії східного обряду з Римом. Унійна греко-католицька церква найбільше була поширена в XVI–XVIII стол. в західній половині України. Сама унійна боротьба є також одним з виявів гравітації України до південної, Середземноморської культурної області.

Брак доступу до Чорного моря став основною проблемою України і всі сили нації були спрямовані для здобуття цього доступу. Лицарська організація, Запорозька Січ, на середньому Дніпрі, вже з половини XVI стол. стала головною військовою базою цієї боротьби. Добрий знавець українського війська перш[ої] пол. XVII стол. Боплян, зовсім виразно пише, що українці виявляли найбільше уміння і звички на морі й при

обороні фортець. Славнозвісні українські швидкі човни, так звані чайки, за Боплянном, були досить великого розміру, кожний на 60–100 вояків, озброєні гарматами і необхідним припасом. Велика кількість таких швидких і зручних для маневрування суден, зовсім успішно боролася з великими і неповоротними турецькими галерами, не рідко їх винищуючи і досягаючи берегів Анатолії, Болгарії і самого Стамбулу. Ця боротьба за доступ до Чорного моря особливо зміцнилася за доби від гетьм[ана] Петра Сагайдачного до доби гетьм[ана] І. Мазепи (1616–1709). Коли ж збільшувалася супрематія Москви, то українська політика супроти татарського Криму і Туреччини змінювалася в бік торговельного і військового порозуміння (Договори гетьм[анів] Б. Хмельницького, П. Дорошенка, П. Петрика та ін.).

В добу гетьм[ана] І. Мазепи концепція виходу в бік Чорного моря була особливо популярна. Здобуття найбільших турецьких фортець Кизикермана, Азова та інших фортець на долішньому Дніпрі, це заслуга українського війська на чолі з гетьм[аном] І. Мазепою, хоч як московський уряд старався ці успіхи приписати собі. Коли в перших роках XVIII стол. Московія спрямувала свою експансію на північ (Північно-шведська війна) та притягала до того і Україну, то це викликало серед українського війська і населення загальну нехоть. Україна не мала жодних інтересів на Півночі і це було одною з причин союзу з Швецією проти Москви. Тим самим Україна забезпечувала собі вільнішу руку на Півдні.

В культурній ділянці козацька доба принесла незвичайний розквіт науки, і мистецтва, знаного під назвою окремого стилю “Українського, чи козацького, барокка”. Початки барокового стилю приходять з Італії та Фляндрії, але вже з кінцем XVII стол. переважає самостійна, оригінальна творчість на ґрунті старших традицій та народного мистецтва⁶.

Були також течії, що приходили з Німеччини, але вони деякими авторами перебільшені. Коли приглянутися до топографії тих течій, то побачимо, що вони йшли головню з південних частин – Баварії, Австрії, Швайцарії, що в свою чергу тяжіли до сфери південних, італійських осередків. Німецькі майстри, що працювали на Україні, це або вихованці італійських шкіл або італійських зразків. Зрештою, ця доба порівнюючи коротка, бо вже в кінці XVII стол. переважають впливи фляндські, щоб згодом їх заступив клясицизм на основі італійського неоренесансу і французького ампіру. Кінець козацької доби, з відомими палатами козацької старшини, зокрема гетьм[ана] К. Розумовського, будовані на клясичних зразках Вільнолі, Палладіо та інших ренесансових майстрів.

⁶ Гл.: V. Sichinsky, *Ukrainian Architecture of the XVII and XVIII Centuries*, The Ukrainian Quarterly, no 1 (New York 1951).

Славна Київська Академія, що була розсадником науки і мистецтва для цілої Східної Європи, притягала не мало молоді також з християнського Сходу і Балканів. Також розкішні київські друки розходилися до тих південних областей.

Українську боротьбу за Чорне море дуже зручно використ[ов]увала Москва для своїх потреб. Російський уряд не тільки використовував українську військову силу, але і цілий економічний потенціал України. Незвичайний розвиток промисловости в Україні XVII–XVIII стол., особливо зброярського промислу, металевих виробів, ткацтва, шкіри, дерев'яного промислу, корабельного будівництва – все це в повній мірі служило при “спільних” війнах проти Туреччини і татарського Криму. Досить вказати, що під час турецької війни 1735–39 рр. та новіших часів, майже цілий одяг для московського і українського війська, с[еб]т[о] полотно і сукно, а також полотно на шатра і корабельні вітрила, постачали майже виключно українські фабричні підприємства⁷. Коли ж з початком XVIII стол. Петро I почав закладати фабричні підприємства в Московії, то головна маса майстрів привозилася з України. Також у корабельних варстатах у Петербурзі і Воронежі, поруч з голяндськими майстрами, найбільше було майстрів, вербованих серед українців.

Зручна політика гетьм[ана] І. Мазепи (1687–1709) змагає не тільки до опановання доступу до Чорного моря, але забезпечувала собі дальший шлях на південь. Вихований на Заході, він під претекстом православного єдиновірства (що на око не перечило московським інтенціям), провадив ближчі зносини з Болгарією, Сербією, Грецією, Сирією, Єрусалимом, Антіохією, Александрією. Про це свідчить також його меценатство в тих осередках східної християнської церкви⁸. Серед турбот І. Мазепи про розбудову українського війська, військового промислу та фортець, особливу увагу він присвячував фортифікації Причорноморського побережжя та корабельного будівництва. (Відома його допомога в будові 10 суден на Запоріжжі). Коли Москва використала цілий український військовий потенціал і господарські засоби та позбулася небезпеки з боку Туреччини, Польщі й Швеції, то прийшла черга на ліквідацію Вільної України з її автономним устроєм. Замість того Москва нагородила Україну кріпацтвом (1783 р.) та нечуваним економічним визиском.

Російські війська, здобуваючи Чорноморське побережжя, поруч з українським військом, зразу не зуміли забезпечити за собою новий терен. Організаторами перших укріплених, опірних баз і військових колоній були українські козаки, що організували міста і поселення на козацький лад. Про

⁷ В. Січинський, *Нариси з історії української промисловости*, Л. 1937.

⁸ В. Січинський, *Іван Мазепа – людина і меценат*, Філадельфія 1950.

це, між іншим, наглядно свідчить рідке видання “Діаріум” Й. Г. Корба (Відень, 1701 р.), де розміщені рисунки і пляни укріплень та міст над Озівським морем, що фігурують, як *Civites Cossacorum*⁹.

Завдяки колонізаційним здібностям українців, що швидко заселювали Чорноморське побережжя вже в кінці XVIII стол. і поч. XIX стол., Україна мала великі економічні вигоди в торгівлі з іншими країнами Чорноморського і Середземноморського просторів. Через Чорне море привозили бакалію, вино, оливу, бавовну, тютюн, шовк. З України вивозили збіжжя, лій, сало, мед, віск, футра, вовну, щетину, конопіль, лен.

Коли у 80–90-тих роках XVIII стол. Україна дістала вже доступ до Криму і побережжя поміж Богом і Дністром, почали швидко зростати причорноморські міста, шойно засновані, як Херсон (в гирлі Дніпра), Миколаїв, особливо Одеса. Заложені в Херсоні, й згодом у Миколаєві, корабельні варстати, а також навігаційні зарядження, метеорологічні станції, морські школи, астрономічні обсерваторії, в початках були обсаджувані українськими вченими, техніками, майстрами і робітниками. Також провадження російської чорноморської флотії в кін[ці] XVIII стол. було в українських руках – бувших запорожців (на чолі з отаманом А. Головатим).

Український колоніальний змісл, звичайно, не мало турбував петербурзький уряд і тому протягом майже цілого XIX ст. російський уряд робив усе можливе, щоб заселити Причорноморські простори, якщо не росіянами з центральних земель, то бодай хоч чужинцями. Різномодний елемент з Австрії, Угорщини, Румунії, Балканів діставав від російського уряду великі привілеї при поселенні на Чорноморських степах, тоді, як українське селянство обмежувалося непомірними податками і повинностями. (Про це яскраво писав харківський професор, французького походження, Дігуров, у своїй праці “*De la civilisation des Tatars nogais*”). І так почали творитися великі осередки німців коло колишньої Запорізької Січі та коло Одеси, молдован на Херсонщині, греків, вірмен, жидів та ін. на Приозів’ю. Були також невдалі спроби переселення італійців з Корсики та багато інших подібних спроб. Але конечний результат був несподіваний, коли з початком XX стол. чужинний елемент, як виявилось, був майже зовсім засимільований українським населенням. Тепер від таких осель, як “Нова Сербія”, чеська “Прага” і різних “Бургів” залишилися лише назви з... українським населенням. Навіть насильна акція російського уряду з переселенням запорізьких козаків на Кубань, кінчилася тим, що українці не тільки заселили Кубань компактною національною масою, але поширили український національний елемент аж до Каспійського моря і Кавказького хребта. Загалом, природний рух розселення

⁹ Гл.: В. Січинський, *Чужинці про Україну*, 6-те вид., Авгсбург 1946.

української людности, протягом ХІХ–ХХ стол., йшов виразно в південно-східному напрямку. Звичайно, цьому українському заселенню сприяла висока популяція українського народу, особливо селян.

Після погрому української держави і ліквідації російським урядом української промисловости, господарське життя в Україні відроджується з новою силою в половині ХІХ стол. У найбільшій мірі цей зріст був помітний в причорноморських містах, що зростали з нечуваним поступом. До того ще відкриття великих покладів чорного вугілля, антрациту, залізної руди і мангану, в найближчому сусідстві до Причорноморського побережжя (Донбас, Кривий Ріг), зусилював значіння залізничої і морської комунікації. Це не випадок, що всі перші культурні й цивілізаційні почини російської імперії, в зв'язку з новішими технічними і промисловими винаходами, знайшли найкращий ґрунт саме в Україні. Це в першій мірі торкається електрифікації, урбанізації, механізації виробництва. Перший пасажирський пароплав на Дніпрі 30-тих років ХІХ стол. був ділом рук української фірми Яхненко та українських майстрів і мав назву “Українець”; вперше з'явилися морські пароплави на Чорному морі, побудовані в Миколаєві, в 1840 році. Все це було ділом переважно приватної ініціативи і місцевого капіталу.

Натомість уряд російської імперії не підтримував упромисловлення України. Роблячи величезні інвестиції в Балтійському морі, не дбав про розвиток корабельного будівництва, розбудову пристаней і навігації на Чорному морі, особливо щодо торговельної фльоти. До певної міри дбав про військову флоту. Цікаво, що перед першою світовою війною, екіпаж цієї фльоти (матроси, механіки, підстаршини) складалися у переважачій більшості з українців. Найбільші пристані тої доби не були вистачаючі, хоч річний оборот був значний (Одеса – 6,5 міль. тон, Севастополь – 4 міль. т., Таганрог – 3 міль. т., Миколаїв – 2,8 міль. т., Євпаторія – 1 міль. т., Херсон – 1 міль. т.).

Тому і обслуга українських причорноморських пристаней усе була в переважачій більшості в руках іноземних кораблів: англійських, італійських, грецьких, французьких, німецьких і тільки в незначній частині російської торговельної фльоти. Навіть за офіційною статистикою 1931 року, цей тонаж кораблів в процентованому відношенню представлявся так: грецькі на 37,5%, советські – 21%, англійські – 1%, італійські – 15,5%, німецькі – 1%. При тім з Чорноморських пристаней ішло майже 2/3 цілого експорту СРСР.

І коли з повстанням у 19[17] році Української Народної Республіки, *Чорноморська* військова флотя в Севастополі, дня 29-го квітня 1918 року, підняла український державний прапор – цей день став для українців невмирущим символом їх відвічних прагнень та світлим заповітом, імперативом для майбутности.